

Uit de lotgevallen van de Gasthuiskerk: een priesterjubileum en een glazeniersmuseum

Henny van Dolder - de Wit

De Gasthuiskerk aan de Oosthaven 9 is als geestelijke instelling tot 1572 verbonden aan het naastgelegen Catharina Gasthuis. Na de Reformatie houden hervormde, waalse en rooms-katholieke kerkgenootschappen er hun erediensten. In 1877 vindt er nog een grootse viering plaats van een priesterjubileum, maar spoedig daarna behoort de bestemming als godshuis definitief tot het verleden. Van 1893 tot 1967 staan er lange rijen boekenkasten met de inventaris van gemeentearchief en librije. Als die verhuizen naar de Groeneweg rijst de vraag: wat te doen met de vrijgekomen ruimte? De plannen van een speciaal daarvoor opgerichte commissie klinken veelbelovend, maar er komt uiteindelijk niets van terecht. De meningen zijn té verdeeld. In dit artikel wordt iets verteld over deze twee geheel verschillende episoden uit de lange historie van de Gasthuiskerk.

De Gasthuiskerk

Voor de geestelijke verzorging van degenen die onderdak krijgen in Gouda's oudste charitatieve instelling is er al in 1336 een eigen priester aan het 'hospitaele van der Goude' verbonden. Het altaar, in 1367 gewijd aan Sint Catharina, staat dan vermoedelijk nog in de ziekenzaal, want pas in 1474 bouwt men een vrijstaande kapel. Het is niet precies bekend wanneer het schip aan het bestaande koor is toegevoegd. De 'knik' tussen beide delen doet twee bouwfases vermoeden.

Na de Reformatie van 1572 komen kerk en gasthuis in het bezit van de stad Gouda en mogen de hervormden er diensten houden. In 1624 neemt de Église Wallone haar

'Het Sint Catharina Gasthuis tot Gouda 1585'. Stellingwerf (18de eeuw?).

intrek in de Gasthuiskerk. In 1665 vindt een ingrijpende verbouwing plaats en krijgt de gevel van de kapel haar huidige classicistische aanzien, wat ten koste gaat van de niet onaanzienlijke toren

Van 1767 tot 1772 krijgt de kerk een flinke opknappbeurt; de gemeenteleden vinden tijdelijk onderdak in de Loyhalle aan de Jeruzalemstraat (de vroegere Pauluskapel van het Collatiehuis). Het interieur wordt verfraaid met nieuwe 'herenbanken' en een orgel, gebouwd door Louis de l' Haye uit Antwerpen. Als de Waalse kerk in 1817 vanwege het teruglopend aantal kerkgangers wordt opgeheven, wordt het orgel voor 2200 gulden verkocht naar Moordrecht, waar het nog steeds dienst doet in de hervormde kerk aldaar.

Dan komt er een verzoek van de rooms-katholieken, ondersteund door pastoor Sem, om gebruik te mogen maken van de kapel. Na een strijd met het stadsbestuur, dat dit met alle middelen tracht te verhinderen, krijgt de geestelijke zijn zin: koning Willem I sommeert dat de sleutels van de kerk aan de rooms-katholieken moeten worden overgedragen. Verheugd schrijft pastoor Sem een pamflet aan zijn geloofsgenoten met de volgende aanhef: 'Na twee jaren en negen maanden van den hevigsten strijd hebben wij toch eindelijk overwonnen. De fraaie zogenaamde Waalse kerk van Gouda is van ons...de Nederduitse Hervormde die er ook in predikte, is tot de Grote Kerk alleen bepaald en wij zijn wederom in het eigendom onzer voorvaderen getreden'. Dat vooral de laatste zinsnede niet heeft bijgedragen tot een geruisloze oplossing van het conflict zal duidelijk zijn.

In het voorjaar van 1877 vindt er nog een feestelijke dienst plaats, als deken P.C.Th Malingré er zijn zilveren priesterjubiläum viert.¹ Daarna gebruiken de rooms-katholieken de Gasthuiskapel nog tot 15 oktober 1879.

Het priesterfeest van deken Malingré

De Goudsche Courant meldt op 8 juni 1877: 'Den 6den juni was voor Gouda's katholieken en wel bijzonder voor de parochianen van O.L.V. Hemelvaart, een plechtige,

treffende en hoogst belangrijke dag. De Zeer Eerwaarde Heer Dekan en Pastoor P.C.Th. Malingré toch vierde zijn zilveren priesterfeest. De algemene groote nationale rouw deed er natuurlijk niemand aan denken om dien, ook maar door eenig uiterlijk vreugdebetoon te ontheiligen.²

Binnen 's Heeren tempel echter riep alles u toe 'sursum corda': omhoog heden uw harten en 'honorificate sacerdotes', zoo eert de Katholiek zijn Priesters.

Het heerlijkste levendige groen, smaakvol aangebracht, keurige trofeeën, toepasselijke opschriften en het schoone familiewapen van den jubilaris hadden het zoo onaantrekkelijke kerkje een zeer luisterrijk en geheel ander, een grootsch aanzien gegeven. Vooral was het aandoenlijk toen de feesteling, blijkbaar diep bewogen, door een tiental bruidjes 'élégamment vetues de blanc' (*geheel in het wit gekleed*) voorafgegaan, midden door de ontelbare menigte heen, zich statig naar het altaar begaf.

Portret van deken P.C.Th. Malingré ter gelegenheid van zijn 25-jarig priesterjubiläum (1877).

Wat er daar gedurende het heilig offer in zijn hart moet zijn omgegaan, zou de priester ons zelf niet kunnen mededelen. Verbeeldt u den waardigen offeraar, in nieuw en zeer kostbaar plechtgewaad, toen hij een nieuwen kelk, eveneens een rijk geschenk voor dien dag, omringd door talrijke priesters, familieleden en vrienden, aan den Hemel opdroeg...

De heerlijkste muziek en zang met de grootste nauwkeurigheid door een dubbel koor uitgevoerd, verhoogden niet weinig den toch reeds zoo opgewekten feest- en godsdienstzin...

En wat het groote belang aangaat van den dag, dat is de aanvang die gemaakt werd met het bouwen eener zoo hoog noodige nieuwe kerk.³ Indrukwekkend was het dan ook toen de feesteling van het Heilig Offer zich naar het bouwterrein spoedde en daar met warme, diep gevoelde en kernachtige woorden, die uit het hart spraken, zeide: "Ik breng innigen dank voor de groote somme goud mij op dezen dag gebracht ter ondersteuning bij het groote werk dat ik ga ondernemen; ik reken verder op de welbekende offervaardigheid der geloovigen, overigens geheel vertrouwend op God, die mij niet zal beschamen, geef ik bevel tot den bouw der nieuwe kerk en verklaar dien aangevangen". Tot zo ver het krantenverslag.

Het interieur in de negentiende eeuw. Anoniem.

Van bierpakhuis tot archief en librije

In de loop van de negentiende eeuw ondergaat de Gasthuiskerk een ingrijpende verandering. De ramen in het koor worden dichtgezet en door middel van een betimmering aan het oog onttrokken. De open kapconstructie van het schip wordt besloten, waardoor een gewelf ontstaat, gelijk aan dat van het koor, naar de smaak van die tijd geverfd in een witte kleur. Het nieuwe orgel moet, evenals het vorige, een instrument met een zekere allure zijn geweest; de bouwer ervan is onbekend.

Als de kerk van Onze Lieve Vrouwe Hemelvaart aan de Kleiweg op 15 oktober 1879 in gebruik is genomen staat de Gasthuiskapel er opnieuw verlaten bij. Het Rooms katholieke kerkbestuur, dat meent eigenaar van het gebouw te zijn, verkoopt het aan een bierbrouwer om als opslagplaats dienst te doen. De gemeente Gouda beschouwt zichzelf echter nog steeds als eigenaar en begint een proces, dat zij in 1886 definitief wint. Er wordt vastgesteld dat het tijdelijk gebruik van de kapel door de rooms-katholieken de juridische eigendom, die bij de gemeente ligt, onaangetaast heeft gelaten.

In deze tijd kampt de stadslibrije, die sinds 1594 in de Sint-Janskerk is gevestigd, met ruimtegebrek. In 1887 komt er een plan op tafel om de oude stadsbibliotheek te verhui-

zen naar de Gasthuiskapel en daar samen te voegen met het gemeentelijk archief. Als de biervaten zijn verwijderd verbouwt aannemer H.J. Nederhorst de kapel voor f 8.020,-; in 1893 zijn boeken en archiefstukken keurig in de kapel opgesteld, totdat ze in 1967 verhuizen naar een school aan de Groeneweg. Een reusachtige gevelsteen met het woord 'Archief' in de tuin van Museumgouda herinnert nog aan deze periode. Tijd voor een nieuwe bestemming dus. Maar welke?

Een glas-in-loodmuseum?

Bij de Museumcommissie van museum het Catharina Gasthuis bestaan plannen om een afdeling gewijd aan gebrandschilderd glas in te richten. Het lijkt een logische gedachte: vlak naast de Sint-Janskerk met de wereldberoemde glazen van onder andere Dirck en Wouter Crabeth. Bovendien is er ruimte genoeg om er in wisselende opstelling de cartons, de grote ontwerptekeningen van de glazen, te exposeren. Ook mr. Rijkssen, voorzitter en secretaris van het in 1938 opgerichte Fonds Goudse Glazen heeft ideeën in die richting. Hij denkt aan een glasmuseum, gekoppeld aan de expositie van cartons en hoopt er zelf directeur van te worden.

Zo wordt in 1967 de Commissie Gasthuiskerk opgericht. Op 10 maart vergaderen in het stadhuis burgemeester mr. R.M. van Reenen, drie leden van het dagelijks bestuur van de Stichting Fonds Goudse Glazen: mr. A.A.J. Rijkssen, ing. T. Sterenborg en R. de Jong, allen uit Gouda, mr. J.W.M. van der Hoeven te Rotterdam als adviseur van het Fonds, dr. J.P. van Dooren, archivaris van de Nederlandse Hervormde Kerk te 's-Gravenhage, professor J.G. van Gelder en mr. A.F.E. van Schendel, hoofd directeur van het Rijksmuseum te Amsterdam. Dr. Jan Schouten vertegenwoordigt de museumcommissie, de heer G. Schrijvers wordt secretaris. Klinkende namen, de verwachtingen zijn hoog gespannen. Op 20 april 1967 vindt de oprichtingsvergadering plaats.

Aan de slag

Binnen de commissie wordt een werkc comité gevormd dat de plannen gestalte gaat geven. Ieder heeft een eigen visie, helaas stroken die niet altijd met elkaar. Zo pleiten Rijkssen en Van Dooren ervoor om naast glaskunst ook een afdeling kerkhistorie in te richten, gewijd aan de Reformatie. Van der Hoeven wijst op de mogelijkheid van nevenactiviteiten in het nieuwe museum, zoals muziekkuitvoeringen en wisselende exposities. Schouten berijdt zijn stokpaardje en houdt een pleidooi voor samenwerking met het bestaande museum.

Als het comité op 27 november 1967 per brief advies uitbrengt, blijkt alleen het plan voor een glasmuseum overeind te zijn gebleven. Er zijn ook pluspunten; zo geeft het gemeentebestuur begin 1968 toestemming tot exploitatie van de kapel en stemt de kerkvoogdij in met het in bruikleen geven van de cartons. Het belangrijkste vraagstuk is nu nog: hoe komen we aan de benodigde gelden voor een grondige restauratie? Terwijl met diverse instanties hierover wordt gesproken is er alvast een concept opgesteld met statuten voor een stichting, met de naam Stichting Museum Glazenierskunst.

Praktische problemen

Naast de globale invulling van het plan zijn er ook technische vraagstukken die om aandacht vragen. Bijvoorbeeld: hoe kunnen de kwetsbare cartons op de meest verantwoorde manier geëxposeerd worden. En hoe regel je het klimaat in de grote ruimte? En niet te vergeten praktische zaken, zoals de aanstelling van een wetenschappelijk directeur, de kosten van de inrichting en verwarming, het schoonhouden van de ruimte en het aanstellen van een suppoost. Architectenbureau T. van Hoogevest te Amersfoort heeft intussen verslag uitgebracht betreffende de toestand van het gebouw en de kosten van een restauratie. Die worden geschat op circa 1 miljoen gulden, waarvan voor f 110.000,-

Gasthuiskerk met aan de gevel bordjes met 'Archief' en 'Librije'.

nog geen dekking is.⁴ Vooral de slechte toestand van het dak baart zorgen. In 1968 overlijdt burgemeester Van Reenen en zijn taak als voorzitter van de commissie wordt overgenomen door de wethouder van culturele zaken, H. Luidens. De commissie komt weer bijeen op 19 mei en 22 september 1969. Dan blijkt dat de stichtingsakte nog steeds niet bij de notaris is gepasseerd; in feite is op geen enkel punt vooruitgang geboekt. Schouten voelt nog steeds veel voor samenwerking tussen beide musea, hij ziet er geen concurrentie in.

De laatste vergadering

De eerstvolgende vergadering vindt pas acht(!) maanden later plaats, op 20 mei 1970. Dat doet het ergste vermoeden. De bijeenkomst wordt bijgewoond door burgemeester mr. P. van Dijke en de heer J.H. van Ham, secretaris van het college van kerkvoogden. De voorzitter geeft het woord aan Rijksen, die verklaart '[...] dat niet het Fonds Goudse Glazen deze vergadering wenste, maar dat de kerkvoogdij zich op het standpunt stelt, dat men geen heil meer ziet in samenwerking met de gemeente en daaraan een einde zou willen maken'. Er zal nu worden bekeken wat de mogelijkheden zijn om de cartons in de Sint-Janskerk te exposeren. Wat dat laatste betreft zegt Rijksen liever de voorkeur te geven aan samenwerking met de Hervormde Kerk op landelijk niveau, dan met de plaatselijke kerkvoogdij. Hij wil zijn opvolger zoeken 'in de kring van theologen die niet de kansel opgaan'. Aan zo iemand zou hij graag de zaak van het Fonds Goudse Glazen overdragen. Ondanks dat het kerkbestuur veel waardering heeft voor wat Rijksen tot stand heeft gebracht, ergeren de kerkvoogden zich meer dan eens aan zijn eigenmachtig optreden. Bij eerdere gelegenheden is hem onder ogen gebracht dat het eigendom van de gebrandschilderde glazen en cartons bij het kerkbestuur ligt en het Fonds Goudse Glazen alleen de kennis en de verspreiding daarvan behartigt. Het blijkt zonneklaar dat er geen mogelijkheden zijn om tot een werkbare overeenstemming te komen. 'De voorzitter zegt de aanwezigen dank voor de prettige besprekingen en wil de leden van de gasthuiscommissie tenslotte gaarne zijn erkentelijkheid betuigen voor het vele werk dat is verzet. De heer Van der Hoeven zou het op prijs stellen - ook al is de com-

missie opgeheven - als er op een of andere wijze nog enig contact mogelijk zou zijn'. Ook de voorzitter acht dit gewenst'. Met deze regels eindigen de laatste notulen van een commissie die tevergeefs heeft geprobeerd de door haar gestelde doelen te realiseren.

De Gasthuiskerk wordt onderdeel van het museum

Schouten ziet nu zijn kans schoon. Hij verzoekt aan B&W om de kapel na restauratie te mogen gebruiken als voorlopige opslag- of depotruimte, met een doorgang naar het aangrenzende museum. Hij kan daarbij rekenen op steun van burgemeester Van Dijke. De dienst Openbare Werken vindt echter dat de ruimte zo bouwvallig is geworden, dat er een 'betredingsverbod' wordt uitgevaardigd. Door uiterst zuinig beheer weet Schouten een reservepotje van 50.000 gulden te kweken, bestemd als startkapitaal voor restauratie van de kapel. Hij stelt daarbij de voorwaarde dat de kapel eerst tot 'grondgebied' van het museum wordt verklaard. Museumcommissie en B&W gaan akkoord en aldus geschiedt. Nu volgt er overleg met Monumentenzorg, Gedeputeerde Staten en andere instanties die hierbij zijn betrokken. De restauratie wordt in 1973 opgedragen aan de firma A.A. de Jong & Zoon aan de Peperstraat, een omvangrijke klus waarmee in totaal een bedrag van f 3.422.000,- is gemoeid. De wens van Schouten gaat in vervulling: voor het jaar 1980 staan in de Gasthuiskerk vijf exposities gepland en voor 1981 zelfs zes.

Tóch weer in de Gasthuiskapel

Wat de Gasthuiscommissie veertig jaar geleden voor ogen stond wordt in 2002 deels verwezenlijkt met de tentoonstelling Het Geheim van Gouda. Cartons die in de afgelopen tien jaar zijn gerestaureerd, worden opgesteld langs de wanden in diverse zalen van het museum. De talrijke bezoekers zijn enthousiast en verbazen zich over het enorme

Het oudste gedeelte van de Gasthuiskapel in de tuin van het Museum.

formaat en de schoonheid van de oude tekeningen. De catalogus is een bestseller en al gauw uitverkocht. Korte tijd later wordt een commissie gevormd, die tot doel heeft de cartons in versneld tempo (mogelijk in vijf jaar) te laten conserveren. Daarmee is een bedrag van 1.2 miljoen euro gemoeid. In overleg met het museum wordt in de Gasthuiskapel een 'glazen' atelier gebouwd, waar zes deskundige restauratoren hun werk doen. Zij hebben zich voor de duur van dit project verenigd in de 'Maatschap XL papier' - een toepasselijke naam - en zijn hier doorgaans van dinsdag tot en met vrijdag in wisselende samenstelling aanwezig. Elk carton dat is gerestaureerd wordt in de kapel geëxposeerd. Via een trap kan het publiek de restauratie van bovenaf volgen; ook is er een beeldscherm waarop de werkwijze wordt uitgelegd en een gratis begeleidende brochure wordt uitgereikt. Bezoekt u eerst de kerk, dan krijgt u daar een toegangsbewijs voor een gratis bezoek aan het MuseumgoudA, zoals de nieuwe naam luidt.

Noten

- 1 De in 1826 geboren Petrus Claudius Theodorus Malingré werd op 27 maart 1876 benoemd tot deken en pastoor in Gouda. Hij was een echte 'bouwpastoor', want ook hier richtte hij een kerk op, die van O.L.V. Hemelvaart aan de Kleiweg. Zijn 'eerste' kerk, gewijd aan de Heilige Bartholomeus, verrees in 1871 in Nootdorp. Op het kerkhof aan de Graaf Florisweg liet hij een rouwkapel bouwen. De begraafplaats en de kapel werden door hem in 1890 gewijd. Aan de achterzijde van de kapel bevindt zich zijn praalgraf. Als waardering voor zijn activiteiten ontving hij benoemingen tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau en tot geheim kamerheer van paus Leo XIII en kreeg hij het erekruis 'Pro ecclesia et Pontifice'. Dit gaf hem recht op de aanspreektitel monseigneur; hij stond er op om ook zo aangesproken te worden. Op 3 juni 1907 verrichtte hij de inwijding van de Sint-Theodorusstichting aan de Westhaven 33, een wit-marmere n gedenkplaat in het portaal herinnert daar nog aan, evenals zijn beeltenis in de topgevel van het pand.
- 2 Die nationale rouw stond in verband met het overlijden op 3 juni 1877 van koningin Sophie van Württemberg, sinds 18 juni 1839 echtgenote van koning Willem III. De koning hertrouwde twee jaar later met de 41 jaar jongere prinses Emma van Waldeck-Pyrmont, die in Nederland als koningin-moeder zeer populair zou worden.
- 3 De kerk van Onze LieveVrouwe Hemelvaart aan de Kleiweg, die in 1964 werd afgebroken.
- 4 Het Rijk stelt zich garant voor 50 % van de kosten, de provincie voor 10 % en de gemeente Gouda voor 29 %.

Bron: Rudolf M. Malingré, 'De deken van Gouda', *Tidings* 6 (1988) 83-85.